

Емил Коен

**СВОБОДАТА НА СЛОВОТО
НЕ МОЖЕ ДА СЕ ЗАЩИТИ САМА**

София, 2019

**Това издание се осъществява по инициатива
на Български хелзинкски комитет с подкрепата
на Институт „Отворено общество“**

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Емил Коен, автор, 2019

© Мариян Дзин, графичен дизайн, 2019

Първа корица: фрагмент от снимка с Емил Коен (с Георги Пламенов Илиев, Иво Божков и Константин Павлов) по време на първата сесия на „Софийски дискуссионен форум“ на 26.01.2015 г. в Радисън Блу Гранд Хотел в София. Темата на конференцията е „Наследството на тоталитаризма. Проблеми и развитие на обществото след края на комунизма“. Снимка: © Мирослава Петрова, 2015–2019

© Радост Николаева, съставител и редактор, 2019

Лиляна Деянова, консултант

ISBN 978-619-01-0534-3

**СВОБОДАТА
НА СЛОВОТО
НЕ МОЖЕ ДА СЕ ЗАЩИТИ
САМА ЕМИЛ
КОЕН**

СЪДЪРЖАНИЕ

Свободата е въпрос на лично усилие и избор <i>Радост Николаева</i>	9
Емил Коен – либералната демокрация срещу национал-популизма <i>Михаил Иванов</i>	11
Силата на Емил Коен като правозащитник <i>Красимир Кънев</i>	16
Емил Коен не бе институционална маска, самият той бе институция <i>Деян Деянов</i>	18

Глава 1. Въпроси в бъдеще време

Безпомощна ли е либерална Европа?	21
Училището се провали като възпитател	26
Стратегията за ромите трябва да стане закон	28
Протестът умря. Да живее протестът!	31
Единственото лечение за склонността на прокуратурата към абсурди е коренна промяна в организацията	34
Да избираме магистратите! Защо не?	39
През 2016 г. обществото ни губи борбата срещу речта на омразата	45
Ще станат ли гетата квартали	50
Авторитарните власти не могат да спечелят войната срещу свободата на информацията	52
Наистина ли репресивната „сигурност“ е по-добра от цензурираната „свобода“, г-н Костов?	55

Глава 2. Популизмът срещу демокрацията и още нещо за съвестта

Правата на човека ли? О, те са виновните за ислямисткото покоряване на Европа!	60
Кой се страхува от лицемерието?	65
Диктатура у нас? Въпрос на време е	70
За чушкопека и щастieto да си жертва	74
Да изтръгнеш душите на хората. За една книга върху т.нар. „възродителен процес“	79
Двете опасности пред „нормализацията“, които Иван Кръстев изглежда не забелязва	85
Ново изследване за езика на омразата	90
Не пускай в къщата си разбойника, който иска да я разруши	95
Обществото ни е болно от расизъм	98

„По съвест“ – и партията цялата в бяло	102
Има ли правозащитни идеи в предизборните документи на партиите?	104
Дебатът за ценностите е големият отсъстващ в предизборната надпревара	109

Глава 3. Обратното броене за ромската интеграция

А съгласен ли си да те оперира проф. Чирков?!	113
Обратното броене за ромската интеграция започна	118
У нас пътят от битовия фашизъм до истинския е прав и асфалтиран	122
Пътят към полицията на мисълта е постлан с членове и алинеи	126
Годината на великата метаморфоза	130
Идеята на националистите е подмяна на дебата за правовия ред и престъпността	135

Глава 4. Българският религиозен или антирелигиозен модел и правата на човека

Социалният ефект от зачитането на свободата на вярата и съвестта	140
Данните говорят: особената жертвоготовност на мюсюлманите е просто мит	146
Политическите спекулации с паметта са път към катастрофа	151
Бурките като димна завеса, или коя е истинската мишена на „патриотите“	156
„Другият биологичен вид“, или как нашенският фашизъм се сдобил с „манифест“	160
Един ерудирани реферат	165
Кой го е грижа за обезценяването на ценностите?	167
Технология на страха	170
„Много съм смутен от новите учебни програми по „религия“ в средното училище, в този си вид те посягат на конституционния принцип за отделяне на религията от държавата“ <i>Разговор на Емил Коен с доц. д-р Михаил Иванов</i>	175
Честна книга се изправя срещу гибелната лъжа на ислямофобията	182

Глава 5. За съвестта, антисемитизма и новите национализми

Е ли наказанието за отрицание на Холокоста нарушение на правата на човека?	188
Кристално чистата ни история е мит	193
Размисли за и по повод на книгата на Румен Аврамов „Спасение“ и падение. Макроикономика на държавния антисемитизъм в България 1940–1944 г.“	195
България отново изпусна случая да покаже нравствено величие. Докога?	203
Историята на фактите срещу „виртуалната история“: чия е вината за гибелта на 11 343 евреи?	208
Не Менгеле е допринесъл за развитието на науката, а мъчениците, с които е правил опитите си	214

Глава 6. Призрактът „Истанбулска конвенция“

Трябва ли да има правен статус съжителството на ЛГБТ хората?	219
Приказка за подлите лицемери,zakлеймяващи Истанбулската конвенция и за това как един психиатър съзря „козните на Синедриона“ в искането за ратификацията	223
На кого служите, доц. Огнян Минчев?	228
За абдикацията на държавата като нова стъпка към фашизацията на обществото ни	231

Глава 7. Някои системни негостатъци на политическото лицемерие

„Чудесата“, които обезсмислиха демокрацията у нас	235
Нашествието на „срамежливия“, пригладен и вчесан расизъм у нас	241

Глава 8. За истината, „постистината“, за свободата на избор и още нещо за моралната рефлексия

Има ли бъдеще европейският проект? Бележки върху новата книга на един български изследовател	246
Тимъти Снайдър: „Постистината е префашизъм“	251
„Общност“ и „общество“ в теоретичните анализи на Маркс	255
Зигмунт Бауман: общуването „лице в лице“ е единственото решение на „мигрантската и бежанската кризи“	269
Една гневна научна книга за връхлитащото ни отвсякъде социално травматизиране	274

Едно интервю и четири коментара в социалните мрежи

Емил Коен, какво казваш на скептиците <i>Жюстин Томс</i>	279
Кога трябва да е националният празник на България	281
Кой какво празнува на 9 май	282
За нашествието на брандовете срещу индивидуалността	282
Как се упражнява „символно насилие“ чрез употреба на властта	283

Послеслов

Емил съществуваше в един екземпляр, еднократно <i>Димитрина Петрова</i>	285
--	-----

СВОБОДАТА Е ВЪПРОС НА ЛИЧНО УСИЛИЕ И ИЗБОР

ТАЗИ КНИГА НЕ СЪЩЕСТВУВА КАТО РЪКОПИС преди смъртта на своя автор. Нещо повече – авторът никога не е имал достатъчно самолюбие, което да мотивира публикуването на размислите и есетата му в книга. Социологът и правозащитник Емил Коен беше от хората, които мислят жизнената си задача главно като лична енергия в името на общностни каузи, защото проблемът за властта, държавата и свободата е не само въпрос на познание, но и на практическо и фактическо лично усилие и избор. Той следваше правилото: най-важното е да се изпълним със съзнанието, че свободата ни зависи от нас и да превръщаме това съзнание във всекидневни практически действия, защото свободата е конститутивен признак на прогресиращите социални системи и връзката между свобода на мисленето и на изразяването, на споделянето на мисълта и вярата е решаващото условие за постигане както на материално, така и на духовно благоденствие на хората.

Така или иначе тази книга не отразява авторската идея за композиция, нито текстовете в нея следват определена хронология. Структурирана е в 9 глави, в които текстовете съответстват на конкретни социални проблематики във фокуса на битката на автора за по-добър свят, независимо от хронологията на написването им и независимо кога и къде са били публикувани. Затова тя може да се разглежда като опит да се проследи изминатият път (2002–2018) от посвещаването на Емил Коен на темата за промяна на отношенията власт-държава-свобода чрез лични усилия и воля за разбиране, чрез споделени и убедителни ценностни интерпретации, които остават важен градивен елемент за модерното общество и култура. Основният смисъл на събирането им в книга е да се проследи и усети собствената ценностна битка на един правозащитник срещу всички съвременни форми на тоталитаризъм и за една Европа като интеграционен проект. Ценностната битка на един правозащитник, който предупреждава, че „расизмът в душите и в мислите укрепва статуквото“ и че „публичното пространство е пълно с нереализирани диктатори“.

Интуитивно следвайки ценностите на автора си, книгата си поставя за цел да очертае и една картина на състоянието на човешките права в политическия дневен ред на държавата за близо двадесет години – чрез фокусиране върху политическото лицемерие спрямо ширещи се расистки стереотипи и към проявите на етнически национализъм, чрез диагностика на „мекия, пригладен и вчесан расизъм“, който „купува“ избиратели и чрез разказ за огромните „нравствени рани“, които определен тип политики нанасят на обществото и държавата. Затова жанровият подбор на текстовете е сравнително широк – от публицистични анализи

и теоретични разработки, до интервюта (с въпроси към него и с негови въпроси), коментари и дори няколко превода. Впрочем на Емил Коен принадлежат десетки преводи на текстове на съвременни световни изследователи и теоретици от правозащитната сфера, публикувани основно в бюлетина на БХК „Правата на човека във фокус“, които сами по себе си представляват ресурс за книга.

Това издание стана възможно благодарение на голямата подкрепа на Красимир Кънев и екипа на БХК, на Юлиана Методиева и сдружение „Маргиналия“, на Златко Енев и „Либерален преглед“, на Деян Деянов и екипа на Института за критически теории на свръхмодерността, на адв. Емил А. Георгиев и екипа на ЛИБЕ, на Ивет Добромирова и екипа на „ТерминалНО“, на Лиляна Деянова и Михаил Иванов, на Светла Енчева и на още много приятели и съмишленици от гражданските каузи през новия век.

Радост Николаева

ЕМИЛ КОЕН – ЛИБЕРАЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯ СРЕЩУ НАЦИОНАЛ-ПОПУЛИЗМА

Михаил Иванов

С ГОДИНИТЕ ОСЪЗНАВАМ, че тези измежду моите познати, с които сме съмишленици, всъщност не са никак много и това ме кара все повече да ги ценя и да чувствам болка, когато някой от тях ни напусне. Не говоря за приятели, а за съмишленици – има разлика.

С Емил Коен бяхме приятели и бяхме съмишленици. Въпреки безкрайните ни разпадени спорове, когато вечер обикаляхме софийските улици или се спирахме да подпрем някое кьоше или когато дефилирахме напред-назад по коридора на някоя болница, където той ми идваше на свиждане. А може би точно заради тях. Спорехме за интерпретацията на някои събития, за оценката ни за някои хора, за прочита ни на някои правозащитни норми, за това как всеки от нас разбира някой прочетен автор. Но не и за главните неща. Не и за либералната демокрация и национал-популизма, за свободата на словото и правото на изразяване и информация, за религиозната свобода и религиозната толерантност, за защитата на малцинствата, за депортацията на „небългарските“ евреи и за спасяването на „българските“ евреи по време на Войната, за интеграцията на ромите, за гетата, за ролята на училището, за мястото на прокуратурата, за ислямофобията и ксенофобията, за езика на омразата и т.н. По всички тези теми двамата бяхме на един акъл.

Препрочитам с удовлетворение и вълнение текстовете от неговия сборник, които Радост Николаева с много обич е събрала, в които той полемично, аргументирано и безкомпромисно отстоява главните неща. Надявам се читателят да забележи, че Емил Коен възстановява в своите статии класическото изкуство на публичния спор – не с голословни нападки и дребнави препирни, а с внимателно обмислени аргументи по същината.

Още в първите страници Емил ме грабва с неговата страстна защита на либерализма и либералната демокрация. Смятам тази тема за централна, за особено значима и особено актуална и затова ще я извадя пред скоби от многообразната палитра на важни теми в неговите статии, за да посветя на нея тези свои редове. Именно на тази тема е посветена първата статия, в която той влиза в задочен спор с консерватора Иван Костов, който, настоявайки за повече и по-силна държава, обявява либералната идеология за безпомощна и пледира за ограничаване в името на сигурността на либералните принципи и по-специално за ограничаване на правата на човека и на основните свободи. По-долу в сборника авторът ще ни обърне внимание, че в хода на кампанията за избор на президент през 2016 г. и двамата основни кандидати Румен Радев и Цецка Цачева по време на публичния

дебат между тях също заявяват, че „националната сигурност има предимство пред правата на човека“. Срещу това Емил Коен противопоставя своята основна теза:

Лекарството срещу „слабостта на либералната демокрация в Източна Европа се нарича повече и по-качествена либерална демокрация, а не замената ѝ с някакъв – по-мек или по-твърд – авторитаризъм.

Защото – продължава той – липсата на дискриминация и истински интеграционни политики осигуряват мир и хармония между малцинствата и мнозинството. Защото, ако политическите механизми на либералната демокрация работеха, не би било възможно да има толкова мощна олигархия. Ако имаше адекватно медийно законодателство, осигуряващо прозрачност на собствеността на медиите със съответни санкции срещу нейната свръхконцентрация, феноменът „жълти медии“ нямаше да е възможен. Ако съдебната система не беше доминирана от централизирана по съветски образец прокуратура, то щеше да има много повече простор от сегашния за разгръщане съвестта на магистратите като действителен регулатор в дейността им.

Неговата позиция е, че „който жертва свободата в името на сигурността, в края на краищата губи и свободата и сигурността“, привеждайки за това необходими аргументи. Той недвусмислено показва, че последователното прокарване в държавната и обществена практика на принципа, че сигурността е по-важна от свободата, ще доведе до ликвидиране на гражданския характер на обществото и до превръщането му в тоталитарно. Коментирайки опасността от тероризма, Емил Коен заключава:

Лъжа и заблуда е, че ограниченията на свободите са лекарство от терористичната заплаха. Лекарството е отдавна известно – укрепване на правовия ред и надеждна работа на правоохранителните служби, в това число и на специалистите.

Тази позиция не може да не доведе нейния привърженик до остър сблъсък с национализма и популизма или по-точно с тяхната съвременна симбиоза – национал-популизма. Полемизирайки с автора на книгата „Правата на човека против народа“ Жан-Луи Аруел, Емил се противопоставя на прокарването от национал-популизма деление на „нас“ и на „тях“, на егоистичното обсебване на правата „за нас“ – „кореняците европейци“, белите, християните, изградилите европейската култура и жизнен стандарт, а не „за тях“ – придошлите имигранти, мюсюлманите, тъмнокожите, „идващите наготово“. Той изхожда от един от основните принципи на правата на човека – тяхната общовалидност. „Те – казва Емил Коен – с необходимост трябва да са общовалидни: да важат по еднакъв начин за бели, жълти, червенокожи и черни, за европейци, азиатци, южно и северноамериканци, за австралийци и африканци. Те трябва да са по равно валидни за мъже и жени, за гей мъже, лесбийки, транссексуални и интерсексуални хора, за напълно здрави и за

такива, които са с увреждания.“ Защото целта на правата на човека е да се осигури на всеки свободно и достойно съществуване и това е въпрос, както на хуманизъм, така и на сигурност на обществото. Според него само убеждението, че всички хора „имат еднакви и неотчуждаеми права, може да послужи като бариера пред чукащи на вратата ни бъдещи конфликти, пред които днешната „мигрантска криза“ ще изглежда като детска забава“.

От само себе си се разбира, че този възглед е непримирим, както с национал-популизма в европейските и други развити държави, така и с насилствения ислямизъм, олицетворяван от организации като „Ал Кайда“ и „Ислямска държава“, което авторът не пропуска да отбележи.

Основавайки се на класическия либерализъм, според който хората напускат онова свое състояние, при което всеки сам защитава своите основни права на живот, свобода и собственост и учредяват държава, която да поеме като своя основна функция защитата на човешките права, Емил Коен категорично отхвърля периодично съживяваната от националпопулистите идея за създаването на паравоенни формации под формата на въоръжени доброволни отряди, които да се включат в борбата срещу дребната престъпност – с презумпцията, че основните носители на тази престъпност са ромите.

Опасността от национал-популизма постоянно ангажира вниманието на Емил Коен. Анализирайки ситуацията в някои източно-европейски държави и по-специално в Унгария, Полша, Румъния, но също така и в България, той стига до тревожния извод, че „днешните популистки крайно десни партии, най-вече в бившите комунистически страни, стъпка по стъпка рушат самата „архитектура“ на либералната демокрация и на върховенството на закона.“ „Свидетели сме на пълзящ процес – пише той – на ерозия на либералната демокрация и на постепенно пълзгане към един режим на „мек авторитаризъм“, при който демократичната фасада на функционирането на държавата се запазва, но зад фасадата можем да видим не демократично съдържание, а само сенки на такова.“ Настъплението срещу свободата, опаковано идеологически с ултранационализъм, се осъществява стъпка по стъпка. Нещо повече, „традиционните големи партии“ също са изложени на опасността от заразяване с отровата на крайния национализъм и ксенофобията.

Оттук произтича и критиката му към така наречените „системни партии“ у нас и най-вече към БСП и ГЕРБ, и на тяхната „липса на отпор“. „БСП и ГЕРБ – пише Емил Коен – държат в ръцете си на смени държавната машина с всичките ѝ образователни и пропагандни възможности, които въобще не се употребяват, за да се обясни на хората, че пълзящото отнемане на свободи следва да завърши с някакъв лустросан авторитаризъм, със силна тенденция да се превърне в нов тоталитаризъм. Бакалските сметки се оказаха по-силен мотиватор на политическото им поведение, отколкото принципите на ценностите, залегнали в Конституцията.“

Затова – заключава той – атаката срещу свободата и либералната демокрация стъпка по стъпка успява.

Емил Коен отива по-нататък, предупреждавайки за опасността национал-популизъм да се превъплъти във фашизъм, разбиран в общия смисъл на тази дума, а не в нейното опростено свеждане само до италианския фашизъм. С изострена чувствителност той бие тревога при всеки симптом на такова превъплъщение, каквито той вижда в предлаганите от Валери Симеонов „резервати за цигани“, в определянето на бежанците от Михаил Константинов като „друг биологичен вид“, в ислямофобския призив на Божидар Димитров да бъде изключен „ислямът от списъка на религиите и да започнем да го пердашим по динковски начин и то в европейски мащаб“. Той разобличава държавната власт, която лекомислено премълчава и си обръща главата пред тези симптоми, докато не стане късно, докато българската политическа класа не попадне в „капана на фашизирането“.

С тази опасност трябва да се води безкомпромисно борба, а не да се върви по пътя на конформизма, включително чрез опитите национал-популистките партии да бъдат опитомени или – „нормализирани“, както предлага политологът Иван Кръстев, с когото Емил Коен спори. Неговата позиция е точно обратната. Това е позиция на крайна непримиримост:

Не мога да кажа каква именно трябва да е стратегията на онези партии, които в условията на политическа доминация на дясно популистки партии се опитват да им се противопоставят. Тя сигурно е различна във всяка отделна страна. Това, което се набива на очи, е, че в нея всички ненасилствени средства за противопоставяне са позволени.

Неспособността на традиционните системни партии да спрат възхода на национал-популизма неизбежно води Емил Коен до идеята за необходимост от политически субект, който да изиграе тази историческа роля. На национал-популизма трябва политически да се противопоставят ценностите на либералната демокрация. С други думи необходима е ефективна либерална партия. Оглеждайки се в българското политическото пространство, не е трудно да се установи, че такава партия няма. Или, както казва самият той, в своето интервю пред Жюстин Томс през 2015 г.: „Едно от нещастията на българския преход е упадъкът на либералното крило в българската политика. Ние истинска либерална партия нямаме.“

Това е неговият мотив да се ангажира с практическата политика и се обвърже през 2014 г. с членство в либералната партия ДЕОС. За съжаление този политически проект се оказва неуспешен и през 2018 г. ДЕОС прекратява своето съществуване.

Защо фокусирах вниманието на читателите върху идеите на Емил Коен за актуалното състояние на либералната демокрация в контекста на нейното про-

тивопоставяне на идеите и практиката на национал-популизма? Защото като него смятам, че днес основното противоречие на политическата сцена в Европа е противоречието между либералната демокрация, върху чиито принципи са изградени европейските държави, и национал-популизма, който руши тези принципи. И аз като него съм воден от убеждението, че с национал-популизма трябва да се води непримирима борба във всички сфери на обществения и политически живот. Макар и бидейки самотен мохикан на полето на социално-политическия анализ, Емил Коен ни дава със своите статии силно идейно оръжие в тази борба.

СИЛАТА НА ЕМИЛ КОЕН КАТО ПРАВОЗАЩИТНИК¹

Силата на Емил като правозащитник винаги е била в неговата писмена публицистика. В нея той синтезира по блестящ начин голямата си ерудиция, точното обхващане на същността на темата и елегантното писане.

Красимир Кънев

ПОМНЯ ДОБРЕ ПЪРВАТА МИ СРЕЦА С ЕМИЛ през 1981 г. по време на упражнение по история на марксистката философия в Софийския университет. Тогава той водеше упражнението, а аз бях студент трети курс. Помня и темата – „Немската идеология“ на Маркс и Енгелс, която изучавахме по новата публикация на първа глава от Багатурия. Запомнил съм тази среща, защото още тогава той изникна пред мен такъв, какъвто остана, поне в съвместното ни общуване, през целия си живот – непосредствен, често пряк (по повод на новата публикация тогава каза, че тя е единственото ценно нещо в книгата, а останалата част от „Немската идеология“ можем да използваме за тоалетни нужди), но винаги готов да приеме насрещен аргумент и да обсъжда без край. Още тогава започнаха и нашите безкрайни обсъждания. Те се провеждаха навсякъде – на улицата, в трамвая, по студентски столове, гостилници и пицарии, на конференции, в офиса, вкъщи, а в последната година и в болницата. От тях аз научавах много, както, надявам се, и той. Други съблазни в живота освен да четеш и да обсъжда с приятели той нямаше. Тези съблазни, както после установих, понякога му пречеха да си върши работата. Така обсъждаше и с другите си приятели и колеги, но мисля, че аз държа рекорд като съвкупна продължителност.

Държа рекорд, защото съм прекарал най-дълго с него в съвместна професионална дейност. С няколко неблагоприятни прекъсвания, приятелството ни продължи близо 30 години. Основната част от нея бе отдадена на правата на човека. Емил беше правозащитник във високия, в истинския смисъл на думата. Правозащитната дейност за него бе не просто средство да си изкарва прехраната, а призвание. Той беше изключително чувствителен към несправедливостта и към ситуацията на уязвимите хора – бързо схващаше кои са те в нашето общество, какво ги очаква и какво е добре да се направи, за да им се помогне. Огромната му ерудиция на социолог, както и житейският му опит, му даваха възможност бързо да изравя „скелетите от гардероба“ на нашето балканско общество и да идентифицира тенденциите – както положителните, така и негативните. Страстта му към четене помага-

¹ Публикувано на 8.10.2018 в сайта „Маргиналия“. – Бел. ред.

ше на Емил бързо да усвои онова, което ние в правозащитната общност наричаме „призмата“ – стандартите, на които се опираме, за да направим оценка на фактите. Изключително сложната плетеница от стандарти и институции в тази сфера не го обезкуражаваше. Той никога не се колебаеше да се впусне в разплитането и на най-сложните казуси, привличайки толкова писано и неписано право, практика и доктрина, колкото е необходимо. Такъв например беше случаят с една от първите му посветености в сферата на правата на човека – преследването на религиозните малцинства в България в началото на 90-те години. Тогава той, а заедно с него и много от нас, се изправихме срещу цялата българска държава, медии, академична общност и официозни религиозни представители. В тази битка Емил загуби част от здравето си, но по-късно получи удовлетворение от няколкото решения на Европейския съд по правата на човека, които споделиха изцяло позицията му.

Другите битки на Емил бяха все по теми, които през годините изпадаха една след друга от „гардероба със скелетите“ – ромите, мюсюлманите, съучастието на България в геноцида над евреите, расисткият екстремизъм, хората с различна сексуална ориентация, Истанбулската конвенция. Няма да скрия, че в периоди на особено интензивно фашизиране на обществения климат, каквито сме имали не малко през последните години, ме е обземало безразличие и апатия. Такъв например беше случаят с тазгодишните неблагоприятния около ратифицирането на Истанбулската конвенция, когато наред с обичайните фанатици, дебатът в нашето общество бе превзет и от няколко полуграмотни юристи, пред имената на някои от които стояха дори професорски титли. Дебатът в края на краищата се отля в ученическото съчинение, наречено „решение на Конституционния съд“, според което само в корумпирана и многократно осъждана в международни съдилища България и никъде другаде в Европа тази конвенция противоречи на принципа на върховенството на правото и поради това е противоконституционна. Но Емил не се обезсърчи. Той прие битката с присъщата му отдаденост и сърцатост. Не се поколеба в разгара на дебата през януари тази година остро, но обосновано да разнищи малкото от онова, което можеше да се нарече аргументация в писанията на противниците и да изобличи техните не винаги скрити мотиви. Завидях му. И се окуражих.

Силата на Емил като правозащитник винаги е била в неговата писмена публицистика. В нея той синтезира по блестящ начин голямата си ерудиция, точното обхващане на същността на темата и елегантното писане. Своевременната реакция, добре фокусираният текст и ясното послание са добрият стандарт на всяка публицистика, а това, че в лицето на Емил имахме човек, който години наред го прилагаше към темите за правата на човека, обогати значително българския обществен живот. С това преди всичко той ще остане в историята на нашето правозащитно движение. И с това ще липсва. Тази загуба е голяма и ще е навярно много трудно да се запълни. А за всички, които го познавахме, тя ще е в допълнение към загубите от личното и професионално общуване.

ЕМИЛ КОЕН НЕ БЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНА МАСКА, САМИЯТ ТОЙ БЕ ИНСТИТУЦИЯ

Деян Деянов

ЩЕ СЕ ВЪРНА НАЗАД, около година. Тогава казах за Емо всъщност много малко: казах, че е трудно да разказваш – да разказвам – за Емил Коен, когато вече го няма; не толкова заради 40-годишната ни близост – а по-скоро заради това, че си дадох сметка колко малко съм го разбрал за 40 години. Началото на тази близост беше в култовата 4-та читалня на Народната библиотека, когато той се доближи до мен и ме потупа по рамото, заговори ме и – неусетно как се оказа мой наставник – в *нашия* Философски факултет. Факултет, който обичахме, тъй като в него ни учиха *не само да мислим, но и да инакомислим*. (Тогава той беше на 19, а аз – на 17 години). Оттогава, че и досега, в Института ни, разговорите ни бяха преди всичко за теория; това може и да учуди немалко от вас, но Емил Коен, освен човек на гражданската доблест, беше и човек на високата теория. Той се интересуваше едва ли не от всичко: като се тръгне от теорията на икономическия маргинализъм – мине се през неklasическата онтология на Мамардашвили – и се стигне до Хегеловата „Наука логика“ (която разбираше по-добре от доста логици). Тъкмо с нея той се занимаваше през изминалите няколко месеца – без да забравя гражданските си задължения към „Маргиналия“, въпреки болестта си.

40 години разговори за теория в университетски аудитории, у нас на „Сан Стефано“, през дългите ни разходки по разбитите софийски улици или на чаша бяло вино в някоя софийска кръчма. Затова ми беше трудно да разговарям пред вас за Емо: аз бях *ограничен*, за мен гражданската доблест на Емил Коен стигаше до публикациите му на сайта „Маргиналия“; а за да разбере тази доблест като *форма на живот*, през двата дни след смъртта му, накърнявайки клетвата си никога да не пристъпвам границите на „Фейсбук“, се заех – доколкото мога – да разбере как Емо е живял *вън* от теорията, как е практикувал своето верую, как е общувал с маргинализираните и как им е помагал. Разбрах едва сега, че той не само е бил предан на своята мисия, на публицистиката и институцията „Маргиналия“, за която работеше през последните години, а *сам е бил институция sui generis*.

Тук ще се върна накратко към теорията – тя не беше само лъскав лукс на този „живот в истината“ – всъщност тя нееднократно даваше неговите импулси. Всеки от Института ни за критически теории за свръхмодерността си даваше сметка, че с Емил Коен – дори когато не мислиш едно и също – можеш *да мислиш заедно*. Без да си даваме сметка как, неговото инакомислие не беше като това на останалите: всъщност Емо *не само мислеше това, което казва, той имаше и дързостта да казва онова, което мисли*. Тази дързост дразни слабите, стяга ги за догматичните им

гърла; но освобождава силните от догматичните им очевидности. Тъй като Емил Коен беше гражданин и в теорията.

Може би и благодарение на теорията, тъй както я разбираше той, като участваща в „живота в истината“ – при всичко сполетяло го, той не се поддаде на малодушието, Емо искаше да живее още дълго и, въпреки болестта си, беше обсебен от замисли за бъдещето. При това – някои от тях – теоретически; тъй като си даваше сметка, че теорията, живееща по време на разговор при разходки по разбити улици, в кръчми и дори в университетски аудитории, се разлита из въздуха и бавно изчезва. Но съдбата не му беше отредила време, за да събере в книга, в книгата (може би книгите), която замисляше, тази разлитаща се из въздуха – тленна – теория. Всъщност мисля, че разказаното дотук стига, казах тогава. Не, разказаното преди година изобщо не стига: тогава бях удивен от убегналия ми донякъде гражданин Емил Коен; сега се чувствам длъжен да се обърна доста по-внимателно към теоретика, който – по своему – сънуваше човешкото бъдеще. Тогава бях удивен от това какво аз не съм разбрал, сега се боя от това той – в своята многомерност – да не остане неразбран от онези, които са общували с него само като воюващ за човешките права гражданин.

Така че ще се върна към онази култова 4-та читалня, в която той ме потупа по рамото. Оттогава нататък съдбата ни срещаше отново и отново; както казва Шютц ние „остарявахме заедно“: от Марковия семинар през 80-те години на миналия век – през Младежкия институт към ЦК на ДКМС, ДРНЗ „Критика и хуманизъм“ и Пловдивския университет „Паисий Хилендарски (където той четеше дълги години лекции по „Социология на религиите“) – до внезапното му за всички нас завръщане в науката: в Института за критически теории на свръхмодерността. От младия Емил Коен – от времето на Марковия семинар – в тази книга ще бъде открита само повлиялата на всички нас негова статия за противоположността между общност и общество (Емил беше много самокритичен, той седяше зад пишещата машина само след дълъг размисъл); но в мен ще останат завинаги изметените от метлата на историята критически диалози, в които той спомогна да забележим пукнатините в тогавашната – все още *in statu nascendi* – теория на посредническите структури. Всъщност тя беше и мотивът му да се върне при нас – вече в Института за критически теории на свръхмодерността; и, заедно с това, към теоретическото си аз. Тъй като Емо искаше да разбере накъде се е запътило човечеството. (Но и тук нашите разговори имаха за начало любимата му проблематика – правата на човека, макар и през „кванторния проблем“ в нея: *за правата на човека и за правата на човечеството, на всеки от нас и на всички нас заедно – между тях има понякога осезателни противоречия*).

В дългите ни теоретически, понякога институционални – но преди всичко човешки – разговори, разбрах обаче, че, освен дълго замисляната от него история на критическите диалози за правата на човека, той искаше да се върне към

една проблематика, която донякъде все още тъне в забрава: за *субектността в историята*; той откриваше шансовете за това в неклассическата силогистика на диалектичното и тъкмо затова, сякаш все още е в същата онази 4-та читалня, се занимаваше – в противоположност на всичко, което съм си мислил за него, усърдно с логика (връщайки се, както казах, дори до Хегеловата „Наука логика“). Така и не разбрах докъде стигна той в тези си занимания; стигнахме само до разговори, в които той внимателно, без излишни изхвърляния, обговаряше мислите си. Всичко това беше за съжаление съвсем кратко, само около 2 години. Докато разговаряхме за субектността в историята, стигнахме и до едно, може би внушено от мен, леко мегаломанско хрумване: тъй като той ме обвиняваше в прекомерен теоретизъм, решихме *да напишем, по-скоро да изговорим, една книга, която ще бъде разбираем за човека от улицата разговор за онова, с което институтът ни се занимава*. Но не било писано да стане така. Тук вече ми е трудно да разгранича скръбта по човека Емил, с когото четири десетилетия живеехме в непрестанни разминавания и засрещания, от теоретика Коен, с когото мислехме заедно; но си мисля, че в скръбта е по-добре те да си останат неразграничени.

БЕЗПОМОЩНА ЛИ Е ЛИБЕРАЛНА ЕВРОПА?¹

НАПОСЛЕДЪК ЗА МНОЗИНА политически дейци – у нас и в чужбина – да се ругае либерализмът, либералната демокрация и най-вече „либералната Европа“ стана нещо като „бон тон“. Нещо повече – вече не е модерно да не отричаш тези три ипостаса на либералната идея. Като почнем от Марин Льо Пен във Франция, минем през Виктор Орбан в Унгария и Качински в Полша и свършим с нескончаемата редица от по-едри и по-дребни политици в Европа. Да не го говорим за Азия, Африка и Латинска Америка. Последната блести с такива видни отрицатели на либералната демокрация като двамата президенти на Венецуела – бившият Уго Чавес и днешният Николас Мадуро, както и със сякаш вечния кубински диктатор Раул Кастро! При това в сметката дори не слагам такива едри „политически риби“ като руския президент Путин и цялото съзвездие негови колеги от държавите, наследили бившите съветски средноазиатски републики.

У нас ругатели на либерализма, на Обединена Европа като проект, който е практическото възплъщение на либералните ценности, има достатъчно, няма смисъл да изброявам имена. Но тези дни в агитката на ругателите се включи един мощен глас: този на бившия премиер Иван Костов. Този човек несъмнено ще остане в историята: правителството на СДС (1997–2001), което той оглавяваше, направи през четирите години на мандата си най-решителните стъпки по пътя към установяване на либерална демокрация и на пазарна икономика у нас.

В предаването „120 минути“ на телевизия БТВ, излъчено в неделя, 29 януари т.г., Костов, между другото, заяви:

Аз съм човек с консервативни възгледи и не приветствам либералната идеология, особено пред лицето на нейната пълна безпомощност пред съвременните предизвикателства – пълната безпомощност пред Путин, пълната безпомощност пред нелегалните имигранти, пълната невъзможност да се защитят страните от тероризъм [...], пълната невъзможност да се отговори на въпроса за дезинтеграцията на държавите, за изчерпвания им потенциал да интегрират имигранти и малцинства.²

Така. Либерализмът е безпомощен. Той е една идеология, която не може да предложи подходи за решаването на европейските проблеми – с миграцията, с тероризма, с агресивността на Русия на Путин.

¹ Публикувано на 2.02.2017 в сайта „Маргиналия“. – Бел. ред.

² „Иван Костов: Либерална Европа е безпомощна“, 26.01.2017, БТВ Новините.

Костов – както и друг път е правил – предлага решение: по-малко права, по-малко „интеграция“ и по-малко акцент върху малцинствата. Вместо това: повече и по-силна държава, ограничаване на правата в името на сигурността.³ Но не на либералната държава, а на някаква друга – по-скоро авторитарна, със силен водач и с ограничени възможности на опозиционни групи да оспорват начинанията на „началството“. Другото, според хората като него, е *квазидържавата на либералната слободия* – безпомощна смесица от хора и групи, претендиращи за права, и поради това напълно бездействена.

Като се върнем почти век назад – през 20-те и 30-те години на миналия век, ще видим, че Германската националсоциалистическа работническа партия на Хитлер в Германия, Фашистката партия на Мусолини в Италия и Всесъюзната комунистическа партия на болшевиките в Съветска Русия яростно критикуват либералната демокрация.

Според разпространената представа Ваймарската държава⁴ не успява да се справи с голямата икономическа криза, с шестте милиона безработни през 1932 г., с мизерията и безпътицата, причинени от Великата депресия. Резултатът е, че с тези проблеми – на цената на установяване на свирепа нацистка тоталитарна диктатура – се справя партията на Хитлер. Как завърши – на 9 май 1945 г. – това справяне, всички знаем.

Нещо подобно стана и в Италия на Мусолини. А колко струваше и до какво доведе комунистическата диктатура, дошла като замяна и „антипод“ на „ограничената“ либерална буржоазна демокрация, видяхме всички през периода на „перестройката“ на Горбачов, завършила през декември 1991 г. с разпада на някогашния „велик и несломим“ СССР.

Не искам да кажа, че Костов проповядва фашизъм или комунизъм. Не, разбира се. Но като други ръководители на източноевропейски държави – бивши и настоящи (като например Орбан в Унгария) и нашият бивш премиер смята, че либералната демокрация трябва да отстъпи. Че трябва да бъде заменена с нещо друго – със силна държава, която не обръща чак толкова внимание на правата и свободите на хората, на дебатите и на сблъсъка на противоположни политически визии, на „реда“, подчинението, „единението“ в името на национална цел и други подобни.

³ Емил Коен „Наистина ли репресивната „сигурност“ е по-добра от „цензурираната“ свобода, г-н Костов?“, 08.01.2016, „Маргиналия“.

⁴ „Ваймарска република“ наричат Германия в периода от 1918 до 1933 г., когато след премахването на монархията, дошло след загубата от страна на Германия на Първата световна война, в тази голяма европейска държава се установява многопартийна парламентарна демокрация с широки и гарантирани политически и граждански права. Но Ваймарската демокрация рухва под ударите на Великата депресия, започнала в края на 1929 г. и на Нацистката партия, която чрез избори идва на власт на 30 януари 1933 г. и установява до 1945 г. тоталитарен режим.

Защо е това? Според мен в България и в Унгария също, вероятно и в Полша на Качински⁵, проблемът въобще не е в „слабостите“ на либералната демокрация, а в това, че тя е недоразвита, пълна с психологически, манталитетни и поведенчески остатъци от предишния комунистически режим. Лекарството срещу „слабостта“ на либералната демокрация в Източна Европа се нарича повече и по-качествена либерална демокрация, а не замяната ѝ с някакъв – по-мек или по-твърд – авторитаризъм.

Нима ако всичко с демокрацията у нас беше наред, то щяхме да сме свидетели на:

- тъпчене и дискриминация на правата на малцинствата, най-вече на етническите?
- завладяването на държавата от олигарси, на нейното присвояване от икономико-политически мафии?
- на корумпираната и слабо работеща съдебна система, която в редица случаи е по-скоро машина за репресии срещу политически неудобните (понякога и срещу важни бизнес конкуренти), отколкото независим арбитър, въздаващ справедливост?
- първо място по индекс на корупция в ЕС?
- на невиджана концентрация в едни ръце (например тези на Пеевски) на медийна собственост, имаща за следствие обидно ниска позиция на страната ни в класациите за свобода на словото?

Липсата на действащи механизми на либералната демокрация, замяната им с имитации, е причината за всичко това и за още много неизброено.

Защото в една истинска либерална демокрация дискриминацията е не ежедневие, както е у нас, а изключение. Липсата на дискриминация и истинските интеграционни политики осигуряват мир и хармония между малцинствата и мнозинството. У нас ние вече едва ли не всеки месец сме изправени пред някакъв по-голям или по-малък етнически конфликт. Катунница и Гърмен (де да бяха само те!) достатъчни ли са като пример? А колко мини-„Катуници“ се случиха от есента на 2011-та досега?

Ако политическите механизми на либералната демокрация работеха, както се следва, т.е. ако те не бяха само фасадни, не би било възможно да има толкова мощна олигархия. Най-малкото щеше да има строги закони за лобизма, които да направят прозрачни начините, чрез които разни големи бизнес групи се опитват да стигнат до контролирани от държавата ресурси. Тогава просто нямаше да стане

⁵ Русия изобщо я вадя въвн от класацията, ако у нас казваме, че демокрацията ни е „фасадна“, то в Русия на Путин демокрацията е, ако мога така да се изразя, само тънко було върху авторитарната паст на държавата, само наметка, прикриваща „срамотиите“ на правещата каквото си иска руска държава.

възможно чак такова масово отклонение на публични ресурси за частни бизнес начинания. Впрочем това е само една възможна, от много години предлагана, но така и неприета законодателна мярка. Ако законодателствата за предотвратяване на конфликта на интереси, за отнемане на имуществото, придобито по престъпен начин, наистина действаха, както се следва, то би имало много по-голяма прозрачност и нямаше да има възможност незнайно как придобити огромни доходи да бъдат – от гледната точка на закона – легитимни. А тези законови мерки са измислени именно от либералните демокрации. Автократичните и тоталитарните режими се „борят“ срещу корупцията по два начина. Първият е, като я монтират в самата тъкан на държавата, вторият е чрез извънзаконови репресии – арести, затвори, концлагери и разстрели.

Ако имаше адекватно законодателство, осигуряващо прозрачност на собствеността на медиите със съответни санкции срещу свръхконцентрацията ѝ, то и феноменът „жълти медии на Пеевски“ не би бил възможен. Но такова няма.

Ако съдебната система не беше доминирана от централизираната по съветски образец прокуратура, то щеше да има много повече простор от сегашния за разгръщане на съвестта на магистратите като действителен регулатор в дейността им. В допълнение на свръхцентрализираната прокуратура, замръзнала в развитието си някъде в 60-те и 70-те години на миналия век, създадохме постоянно действащ Висш съдебен съвет, който поради това, че е постоянно действащ по време на петгодишния си мандат, се бюрократизира и има тенденцията не да ръководи, а да командва съдебната система. Резултатът е, че през 2016-та и през 2017-та станахме свидетели на стачки и на демонстрации на съдии, напр. на тези от Софийския районен съд. Някой да е чувал за демонстрации на магистрати срещу висшия им ръководител в развитите западноевропейски държави?

Когато говорим за ЕС, безсилието, за което говори Костов, е другото име на това, че този политически съюз по правило се стреми да разрешава проблемите по мирен начин, спазвайки правата на засегнатите. Това действително създава впечатление на някаква пасивност, на безпомощност, на нежелание да се справи с проблемите. На първо място, разбира се, с мигрантския.

Но т.нар. „мигрантска криза“ е просто измислен проблем. Това ясно се вижда от статията на Патрик Кингли от британския вестник „Гардиън“, която „Маргиналия“ помести на 3 септември 2015 г.⁶, както и от текста на постоянната авторка в сайта ни Светла Енчева „Бежанската вълна в Европа и в България: да се удавиш в локва“, публикувана на 25 септември същата година. Възможно е такъв „проблем“ да съществува, просто защото около влизането на бежанци и мигранти в Европа (в интерес на истината най-вече по т.нар. „балкански път“) има медийна

⁶ Патрик Кингли, *Десет истини за миграционната криза в Европа*, 03.09.2015, „Маргиналия“, превод Емил Коен. – Бел. ред.

истерия. А я има, защото ценността на свободата на словото в ЕС е толкова голяма, че редица „заинтересовани кръгове“ могат да публикуват практически всичко. Не е много сложно „мигрантската криза“ да изчезне от полезрението на средния гражданин. Просто трябва да се установи цензура. Тогава всички ще са спокойни. Но приемлива ли е цената на това спокойствие?

Либералните демокрации били „безсилни“ спрямо Путин, казва Костов. ОК, но нали именно либералният ЕС наложи санкции на Русия заради потъпкването на международното право – анексията на Крим? Какво иска българският политик – Европа да започне война срещу Путин, който притежава ядрено оръжие? Не вярвам точно това да е имал пред вид, но знае ли човек?

Да, либералните демокрации не воюват една с друга, да, те се стремят до последно да разрешават конфликтите мирно. Да, понякога изчакването, преди да се предприемат най-решителни и кървави мерки, може да струва скъпо. Трябва ли да припомним, че дори смятаното за позорно „Мюнхенско съглашение“ от септември 1938 г., което даде част от Чехословакия, а именно населената с германци Судетска област, на Хитлер, беше сключено с цел да се предотврати кървав конфликт? И, че докато СССР и Хитлерова Германия празнуваха съюза си, разделяйки си Полша през септември 1939 г., либерално-демократичните Англия и Франция вече воюваха с нацистка Германия – заради Полша?

Така че нека посъветваме г-н Костов: по-кратко с критиките към „Либерализма“!

УЧИЛИЩЕТО СЕ ПРОВАЛИ КАТО ВЪЗПИТАТЕЛ¹

СЛЕД 1989 г. на главата на ошашавения ни сънародник се стовари планина от немислими събития: организация на обществото, смятана 50 години за най-добрата възможна, предаде Богу дух и бе заменена от нова, обещаваща социална справедливост и сбъдване на потиснатите от „социализма“ копнежи. Но доведе до невиджано разтваряне на ножицата между богатството и бедността и до разцвет на бандитското забогатяване, което стана образец за подражание.

Събитийният потоп бе съпътстван от поток технологични новости – компютри, интернет, мобилни телефони, социални медии, виртуален свят, които круто измениха начина на съвместен живот на хората. На сегашните младежи им изглежда като гледка от праисторията младо момиче, което търси плик, за да запечата писмо до гаджето войник, пуска го по пощата и чака седмица за отговор. Картина само от преди петнадесетина години. Сега бащите трябва да се приспособяват към новия свят, който за младите е естествен, а децата тайничко се присмиват на несполуките на родителите си.

И ако едни се жалват, че с „децата“ нямат общ език, други оптимистично твърдят, че поколенията са обединени от обща борба срещу несправедливостта. Трети възпяват субкултурата на ъндърграунда, на която „старите“ не бива да пречат. Четвърти смятат, че дисидентите от 80-те години на миналия век са **излъгали потомците си** – едно са проповядвали, а то станало друго, много по-лошо.

Добре, но редно е все пак да се запитаме как се произвежда културната приемственост, има ли отговорен за нея? И трябва ли да се безпокоим, че „децата“ не знаят кои са Солженицин и Хавел? Не е ли по-важно, че излизат да протестират?!

На терена на възпитанието са двама главни играчи: семейството и училището. Важни, но на втори план персонажи са връстниците и медиите. Какво се очаква от семейството? Най-важното е да внуши самите основания на морала, т.е. Десетте Божии заповеди. Макар и стремително да променя формата си, освобождавайки се от юридическата дреха на брака, семейството все пак си върши работата: крадците и убийците са незначително малцинство, нали?

Училището, напротив, в последните 20 години, изглежда, изцяло изостави функцията си на възпитател. Криво-ляво то изпълнява задачата да дава знания, но тотално катастрофира като възпитател. От него младите следва да научат не само да решават уравнения и да знаят таблицата на Менделеев, но и какви са, защо са ценни и как трябва да се отстояват основните граждански добродетели. Ако то бе успяло в тази си мисия, ако бе съумяло да трансферира официално прокламира-

¹ Публикувано на 22.10.2011 във в-к „Труд“. – Бел. ред.

ните ценности до душите на новите млади, кризите тип „Катуница“ (където видяхме хиляди тийнейджъри да скандират расистки лозунги), биха били невъзможни. Толерантност, граждански мир, зачитане на правата и достойнството на другите, отвращение към насилието – са все официални ценности, проповядвани от високите инстанции при тържествени случаи. Училището би трябвало да ги направи живи в душите на децата, но си остава само с пожеланието. Солженицин? Училището трябва да покаже величието на този човек и да внуши на учениците непреходността на нравствения му завет за съпротива срещу „живота в лъжа“ и потисничество. Вече няма ГУЛАГ, други са формите на потисничеството и лъжата, но есенцията от неговата проповед си остава. Но нашите деца не са и чували за този човек. Впрочем, даже борците за национална независимост, които са своего рода обществени нравствени идеали, се поднасят на младите души по дървено-казионен начин.

Училището трябва да даде както чувството за историческа общност на нацията, така и усещането за принадлежност към Човечеството, да осигури баланс в ценностните възприятия на новите млади. Вместо това, то капитулира пред промените. Не намери с какво да запълни идеологическата дупка след края на т.нар. социализъм, а това, което се опитва да внуши, кънти на празно. Но не защото тези ценности са се обезценили, а поради безнадеждно старомодния начин, по който се опитва да приобщава някого към тях. Наскоро 17-годишен младеж изкоментира едноседмичния си курс на обучение в европейска страна: „Ама там няма дискриминация!“ Той учи тук, в българско елитно училище, но за първи път със свободното чувство, което се събужда на тема „основните човешки права“, се беше срещнал навън... И то само заради модерността на поднасяне на „материала“.

Това е **системен порок**, той не зависи от личността, която е министър на просветата, а се задава от политическия елит. Задавайки образците, включително и генералните просветни образци, този елит изглежда далеч и като мислене, и като поведение от ценностите, за които приказва публично. Тези хора може и да имат „визия“ за икономиката, но категорично нямат такава за ценностното бъдеще на народа си. Много са причините за това, най-важната е пълната безидеологичност на водещите групи на политическата класа и това, че границите на мисленето ѝ се простират до следващите избори.

В близко бъдеще ще сме свидетели на нещо много важно: само след няколко години командни позиции в обществото ще заемат елити, които няма как да имат спомени от времето „преди 1989 г.“. Те няма да могат да стоварват на миналото вината за собствените си несполуки и ще трябва да намерят начин да преобразуват обществото, а значи и да влязат в крак с новите форми на ценностните образци на XXI век, които напук на всички постмодернисти са си все същите вечни морални и граждански устои на обществото. Ако успеят, ценностният разрыв между тях и техните деца няма да вземе катастрофални размери. Ако не успеят, ще трябва да се сърдят единствено на себе си.

СТРАТЕГИЯТА ЗА РОМИТЕ ТРЯБВА ДА СТАНЕ ЗАКОН¹

НА 14 НОЕМВРИ, месец и половина след разтърсилите държавата антиромски демонстрации по повод убийството на 19-годишния Ангел от Катунца, и малко повече от година след ромските протести срещу гоненията, на които бяха подложени български и румънски роми във Франция, Националният съвет за сътрудничество по интеграционните въпроси (НССИВ) с подобаващата за случая помпозност проведе шумна среща за обсъждането на проект за „Национална стратегия за интегриране на ромите в Република България (2012–2020)“.

Очаква се в края на месеца документът, придружен от 65-страници план за действие, да бъде одобрен от Министерския съвет.

Защо той е нужен? Ромите ли са най-големият проблем на държавата? А ако се приеме, кой и как ще го изпълнява? Тези и други въпроси щъкат из главите на публиката, научила от медиите за поредната стратегия за ромите.

Човек би помислил, че политическата класа, след 20 години маене, заобикаляне на ромските проблеми и непрестанни опити те да бъдат решени само на хартия чрез производство на всевъзможни стратегии, най-сетне си е отворила очите, осъзнала е, че ромската изолираност, нищета и безграмотност заплашват самите устои на българския национален организъм, и е решила да действа. Още повече, че след Катунца и на слепите стана ясно, че расистките настроения у нас са твърде силни и че сегрегацията на двете общности – българската и ромската – е път към пропастта. Но и сега, както много пъти преди, инициативата не е наша. Новата Стратегия (през 2010 г. имаше още една, която пък замени „остарелия“ стратегически документ от 1999 г., а през 2005 г. бе приет План за десетилетието на ромското включване) е плод на натиска на Брюксел. През април 2011 г. Европейският парламент прие резолюция за положението на ромите в Европа, а малко по-късно Европейската комисия задължи държавите с големи малцинства да приемат до края на настоящата 2011-та програми за решаване на ромските проблеми в областите образование, здравеопазване, жилищни условия и заетост. Срещу одобрените документи Европа обещава пари.

Е, добре, и тук няма нищо ново – всички знаят, че в България сериозен напредък в областта на правата на човека е възможен само под силен международен натиск. А че преодоляването или поне смекчаването на дискриминацията към ромските ни съграждани е фундаментална правозащитна задача, надали някой се съмнява.

¹ Публикувано на 19.11.2011 във в-к „Труд“. – Бел. ред.

Какво представлява сега тази стратегия? В момента публиката разполага само с един проект, който най-вероятно ще се измени до влизането му в МС. В този проект има впечатляващи обобщения за сегашното състояние на ромското малцинство: огромна безработица, голяма част от хората живеят на площ, по-малка от тази, която се полага на затворник, безобразна инфраструктура в ромските гета, поне 10 години по-малка продължителност на живота от средната за страната, население, повсеместно страдащо от тежки болести, от които не може да се лекува поради липса на здравна застраховка. Единствено в образованието има някакъв, макар и съвсем малък напредък през последните години, изразяващ се в **нарастващия брой роми среднисти и висшисти.**

Т.е. лека-полека ромската общност се сдобива със собствена интелигенция. В текста има много правилно поставени цели, както и обширен план, пълен с десетки мерки, които трябва да се изпълнят. На пръв поглед дори и „ахилесовата пета“ на всички досегашни стратегии – липсата на финансиране – изглежда решен: на много места е записано „финансиране от ЕС“, а в раздела за образование дори е записано, че за периода 2012–2015 г. е гарантиран заем от 40 млн. евро от Световната банка.

Дотук добре. Като че ли има надежда този път нещата с ромската интеграция най-сетне да се изкубнат от хартиените планове и да се превърнат в дело. Дали ще е така? Никак не съм сигурен.

Защото сегашното правителство бе първото, което почти ликвидира НССИВ², препращайки хората, които работеха там, и проблемите, с които се занимаваха, към поделение на министерството на Тотю Младенов³. Не че НССИВ има много тежко положение в структурата на държавното управление, но все пак е в структурата на МС, т.е. в известен смисъл над министерствата.

Защото ГЕРБ съвсем доскоро управляваше в неофициална, но много здрава коалиция с една ярко националистическа партия, която не само отрича необходимостта от всякакви особени държавни програми за ромите, но и твърди, че те имат само привилегии, придобити за сметка на мнозинството. Е, как да повярваме, че **правителството изведнъж се е преобразило.**

Как да вярваме в искреността му, когато вицепремиерът Цветан Цветанов, правителственият отговорник по „ромските въпроси“, характеризира преди време в Брюксел ромите главно като източник на трансгранична престъпност?

Но нека приемем, че чудото на преображението е станало. Тогава възниква въпросът как ще се изпълнява тази стратегия? Коя ще е тази сила, която ще задължи министерствата да залагат в плановете си цели и да искат от финансовия

² Национален съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси към Министерския съвет. – Бел. ред.

³ Министър на труда и социалната политика, 2009–2013. – Бел. ред.

министър пари, за да осъществят мерки за интеграция? Те нямат никаква изгода от това, това са трудни мерки, а изпълнението им не носи политически точки на министрите. Отговорът е, че такава сила няма и не се предвижда. Стратегията запазва в качеството на главен отговорник за изпълнението си НССИВ. Но тези, които са запознати малко по-отблизо с този орган, знаят, че той всъщност е безсилен, че този съветателен орган не може да наложи нищо на койк министър, само препоръчва и реализира свои собствени скромни проекти. Трябва да е ясно, че само ако изпълнението на набелязаните в документа цели и задачи бъде поверено на силен, с изпълнителни и разпоредителни правомощия орган, надведомствен по характер, то ще има напредък. Това би могло да бъде агенция или дори министерство на интеграцията, наименованието е последна грижа. Освен това не е достатъчно стратегията да бъде приета с акт на МС. Тя трябва да мине през Народното събрание, но не във вид на програма, а във вид на нормативен акт. Това е единственото положение, при което министерствата, поделенията им, общините и всички други ще бъдат длъжни да набелязват мерки за интеграцията, да ги изпълняват и да се отчитат за това.

Идеята не е нова. Но никое правителство досега не се е осмелило да постави изпълнението на многобройните документи за интеграция върху нормативна основа. Мисля – неслучайно. Създаването на такъв орган и приемането на нормативна основа за дейността му е доказателство за истински политически ангажмент. Но никак не е лесно управляващите – които и да са те – да го поемат. Защото това е непопулярна мярка, тя има потенциала не да привлича, а да отблъсква избиратели при сегашното ниво на неприязън към малцинствата и по-специално към ромите у нас.

Е, да се надяваме, че правителството на ГЕРБ ще е първото, което – в името на стратегическия интерес за запазването и развитието на българския национален организъм – ще се реши на стъпката да „подплати“ поредната стратегия с действително работещ механизъм. То е показвало, че макар и рядко, е съумявало да се учи от грешките на предшествениците си и да предприема решителни мерки. Бездействието в тази област е покана за етнически и социален взрив в близко бъдеще.

ПРОТЕСТЪТ УМРЯ. ДА ЖИВЕЕ ПРОТЕСТЪТ!¹

2013-ТА БЕ ГОДИНАТА на протестите. Имаше две протестни вълни – февруарската, която поради самосвалянето на тогавашното правителство може да се брой за успех, и тази от 14 юни досега – вече повече от 7 месеца непрекъснато. Успя ли втората протестна вълна? Явно не: правителството си стои, многохилядните множества, които пълнеха площадите през лятото, се сведоха до 100–200 души, дори и окупацията на Софийския университет, провъзгласена за „безсрочна“ – до оставката, бе прекратена преди седмица.

Но ако втората протестна вълна е умряла, защо продължават да стоят оградите около парламента? Защо зад тях са струпани десетки полицейски машини и стотици униформени? Защо успоредно с оредяването на протеста се увеличава и броят, и бруталността на полицията? Ако протестът е мъртъв, защо премиерът се скри в МС и даде в събота интервю на Диков по Нова тв, вместо да отиде в студиото му, както правят другите? Дали не се е опасявал, че пак ще го освиркат и ще трябва да ползва задни входове, както вече неведнъж е правил?

Така че с основание можем, досущ като при коронацията на нов крал през Средновековието, да кажем: „Протестът умря. Да живее протестът!“ Защото сме пред **нов етап на гражданското движение** за преизграждане на България, наричано „Юнски протести“. И защото в един забележителен смисъл протестът успя. За какво иде реч?

Най-вече за това, че сме свидетели на небивала по продължителността си серия от вълнения и те продължават без прекъсване вече повече от 7 месеца. А както показаха хилядните манифестации на 8 октомври, на 10, 12 и 20 ноември, на 14 и 26 декември, възмущението може да се е поизморило, но си е живо и здраво. Сигурно е, че сме на прага на нова протестна вълна – сега не е ясно кога точно ще е новото голямо избухване, ала е несъмнено, че ще го има. От неудовлетворено възмущение винаги можем да очакваме изненади.

Ала в един много по-дълбок смисъл протестът постигна решителни успехи. Накратко, те са следните.

Най-голямото постижение на протестите е, че в обществото ни се извършва кардинална културна промяна – за първи път след 1989 г. моралът и възмущението станаха основополагащ политически фактор. Не само цените, не само доходите и заетостта, но и моралът на властта стана мощен фактор за определянето на отношението към властимащите. Тази културна промяна съвсем още не е обхва-

¹ Публикувано на 23.01.2014 във в-к „Труд“. – Бел. ред.

нала мнозинството от хората, но който си позволи да забрави за нея, ще понесе тежки последствия.

След лятото на 2013-та гражданите установиха (и вече винаги ще я упражняват) нова власт, властта да налагат вето върху решения на управляващите, ако те са толкова морално неприемливи като тези от лятото на 2013 г.

Протестът необратимо промени езика и дори мисленето на партиите, щом и най-благоклонните към олигархията (БСП и ДПС) започнаха словесно да гроят олигарсите. Отсега нататък партии, които избягват да се произнесат върху моралните основи на политиката си, ще губят и ако не се променят, лека-полека ще си отидат. Тази промяна е огромна, бележи рубеж в развитието след 1989 г. Всичко това ще диктува политическата мода за много години напред. А оставката – тя е само спирка по пътя и в края на краищата е въпрос на още известно време. Най-прякото доказателство за истинността на последната точка е, че като обосноваваше напоследък решението си проектът АБВ да излезе със собствена листа на евроизборите, Първанов изведнъж, визирайки ръководството на БСП и правителството, заговори за „задкулисие“, „олигархични зависимости“, „крайно тесен кръг, който взема решенията“, т.е. за същото, което протестиращите повтарят вече 220 дни!

Можем да обобщим: **2013-та беше годината на счупването на правилата на играта.** Установени още през 1990 г. на Кръглата маса, те повеляваха, че политиката, управлението, държавата и **законите са работа на тесни елити**, групиращи се в партии. Те ту враждуваха, ту влизаха в най-странни съглашения помежду си. Но правилото бе – някакви групи от хора, именуващи се „политици“, се опитваха да отгатнат люшканията в настроенията на различните социални слоеве, приспособяваха се към тях, което носеше високопарното име „изразяване на интересите на избирателите“, и въоръжени с него, се явяваха на избори. На хората бе отредена ролята на пасивни поддръжници – даже и през 1997 г., когато стигнахме дъното на мизерията, недоволството на народа не бе спонтанно – той излезе на улицата по призива на СДС и Костов, защото стотици хиляди вярваха, че СДС и Костов ще ги извадят от блатото. А политиците и тези, които стоят зад тях, т.нар. задкулисие, вадеха като от ръкава на факир все нови и нови спасители и водачи, организирани в пирамидални сдружения, наричани партии – бившият монарх, след това телохранителя му, а в промеждутъците скалъпваха комбинации, като например т.нар. тройна коалиция. През 2013-та – и през зимата, и през лятото, изведнъж се случи чудо – на улицата излязоха хиляди хора, без никоя партия да ги е призовала. Излязоха сами и дори започнаха да отричат партиите, правилно смятайки, че те са ги лъгали през всичките тези години. Това е счупването на правилата! То е знаменателно, то превърна мнозина от обикновените хора от автомати за пускане на бюлетини в непреодолим фактор в политиката, разполагащ с властта да наказва управляващите.